

ПОНЯТТЯ ПРИЧИН ТА УМОВ ЗЛОЧИННОСТІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 279–282

Проблема з'ясування причин злочинності є центральною у криміналістиці. Пропонуються різні підходи до їх опису і класифікації, виокремлюється найголовніший із цих підходів, встановлюється зв'язок між умовами і причинами злочинів.

Проблема з'ясування причин злочинності — центральна і чи не найскладніша з усіх у кримінологічній науці. Її важливість зумовлюється тим, що в разі розкриття причин злочинності у сучасному суспільстві з'явиться можливість розробити та здійснити ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем. Однак ця проблема й дотепер не знайшла однозначного вирішення через наявність багатьох причин, що зумовлюють це явище. Окремі вчені (їх переважна більшість) під причинами та умовами злочинів мають на увазі певні негативні обставини суспільного життя [9, 89]. Інші дослідники (їх меншість) причинами злочинів вважають індивідуалістичні традиції, звички, інтереси й мотиви, де первинним елементом є мотивація вчинення злочинів [6, 56]. Деякі ж автори вважають, що злочин — це обов'язково результат складної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів [9, 89].

Немає однозначної думки і щодо обґрунтування єдиної причини злочинності. Н. І. Загородников припускає, що єдиної причини злочинності не існує, а є лише причини конкретних злочинів (насиленницьких, майнових та ін.), які у своїй сукупності не утворюють єдиної причини, а так і залишаються причиною однієї групи злочинів і не мають прямого відношення до іншої [12, 23]. Більшість учених вирізняють окремою групою причини та умови злочинності як соціальне явище в цілому, їх іноді називають “загальними причинами” [1, 25; 6, 52; 7, 80]. Незважаючи на різноманіття злочинів, усі вони разом утворюють єдине негативне соціальне явище та зумовлені чимось одним. Ця єдина причина може бути складним явищем, із багатьма компонентами, що виявляються на різних рівнях суспільного життя.

Аналіз праць кримінологів, які вивчали цю проблему, дає підстави стверджувати, що існують чотири підходи до цього питання. Вони виокремлюються представниками філософської науки як універсальні, що виявляють себе у різних сферах знання [2, 200].

Відповідно до першого підходу — **кондиціоналістського** — під причиною розуміємо необхідні й достатні умови даного наслідку, сукупність обставин, за яких він мав місце. У працях багатьох учених-кримінологів зустрічається перелік великої кількості обставин чи факторів, що впливають на злочинність. Г. М. Миньковський нарахував їх кілька сотень [2, 201]. Кондиціоналістський підхід характерний для періоду накопичення даних про взаємопов'язані зі злочинністю обставини, при цьому не виокремлюються фактори, що різносторонньо впливають на злочинність, а також причини та умови.

Традиційний підхід визначає причиною наслідку — злочинності — зовнішній силовий вплив. Про це пише М. Д. Шаргородський: “Причинами злочинності є ті активні сили, які своєю дією обумовлюють її існування. Причини конкретного злочину — це, таким чином, ті активні сили, які викликають у суб'єктів інтереси і мотиви для його вчинення” [10, 30].

Традиційний підхід ніколи не використовувався як єдиний, оскільки не давав відповіді на запитання: звідки береться цей зовнішній вплив. Однак з його допомогою можна було встановити, чи мають вплив певні акції, процеси на явище, яке вивчається.

Третій підхід — **традиційно-діалектичний**. Відповідно до цього підходу причиною є все те, що породжує даний наслідок. Так, Н. Ф. Кузне-

цова визначає, що “причинами та умовами злочинності йменується система соціально-негативних, з точки зору пануючих суспільних відносин, явищ і процесів, що детермінують злочинність як свій наслідок. Причинами злочинності слід вважати соціально-психологічні детермінанти, які включають елементи економічної, політичної, правової, побутової психології на різних рівнях суспільної свідомості” [6, 44]. Згідно з позицією представників цього напрямку причини та умови злочинності завжди є *соціальними* явищами: *соціально-психологічні, соціально-економічні, ідеологічні* та ін. Вони соціальні за своєю *сутністю* (суперечать інтересам пануючих у суспільстві сил) і *наслідками* (завдають шкоди суспільству та його членам). Причини й умови злочинності та злочинів взагалі — завжди *негативні явища і процеси*, які суперечать домінуючим у суспільстві соціально-економічним, ідеологічним і правовим відносинам.

Н. А. Стручков зауважує, що безпосередні причини злочинності слід шукати у сфері свідомості, оскільки “всі рушійні сили, які викликають дії людини, неминуче повинні пройти крізь його голову, повинні перетворитися в подразнення його волі” [12, 29].

На думку А. Р. Ратинова, “безпосередні причини і джерела протиправної поведінки злочинців завжди лежать в особистості людини, яка вчинила злочин. В іншому ж випадку, коли відсутні підстави ставити у провину, відповідно вчинене діяння не може розглядатися як злочинне. Іншими словами, ніякі зовнішні обставини не можуть бути визначальними причинами протиправної поведінки, якщо вони не стали внутрішніми детермінантами людської діяльності. Інакше людина не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, оскільки є лише пасивною ланкою у причинному ланцюжку, іграшкою у роковому поєднанні зовнішніх сил і обставин, які призвели до негативних наслідків” (цит. за [6, 49]).

У зв'язку з цим не слід забувати і про позицію І. С. Ноя, згідно з якою необхідно враховувати генетичні особливості людини, яка вчиняє злочин, та їх роль у цьому діянні.

Потрібно також визначитись щодо питання про співвідношення впливу об'єктивного і суб'єктивного факторів на злочинність. Чи здатне навколишнє матеріальне середовище, що оточує людину, породжувати злочинну поведінку, чи воно породжує злочинність, тільки відбиваючись у людській свідомості з урахуванням уже сформованих особистістю якостей та властивостей,

чи навпаки, злочинність зумовлюється винятково суб'єктивними характеристиками особи, а соціальний фактор не відіграє в цьому ніякої ролі? Відповіді на ці питання такий підхід не дає внаслідок своєї категоричної однополярності.

Традиційно-діалектичний підхід виокремлює об'єктивний і суб'єктивний фактори, показуючи їх вплив у такий спосіб: матеріальні умови життя людей визначають суспільну свідомість, а вже свідомість породжує злочинність. Звідси представники цього напрямку оцінюють суспільну психологію як найближчу причину злочинності [4, 258].

Четвертий підхід — *інтераціоналістський* — передбачає, що причину злочинної поведінки і злочинності слід розглядати як взаємодію середовища та людини. І зовнішні, і внутрішні причини діють одночасно. Отже, злочинність як соціальне явище, що не існує поза людьми та їхньою поведінкою, слід розглядати як результат соціальної взаємодії.

Хоча всі розглянуті тут підходи мають право на існування і в кожному з них є “зерно істини”, все ж таки перевагу слід надавати інтераціоналістському підходу, в якому основним моментом проблеми вивчення злочинності є саме взаємодія об'єктивного (оточуючого нас усіх матеріального середовища) і суб'єктивного (здатності особистості самостійно оцінювати зовнішній вплив на неї, залежно від її якостей та властивостей, і в кінцевому результаті — сприймати чи відкидати його).

У своїх наукових дослідженнях учені-кримінологи досить часто використовують такі терміни, як “причина”, “фактор”, “детермінанта” та ін. Під поняттям “причина” розуміють “явище, яке безпосередньо зумовлює, породжує інше явище — результат” [11, 1074], під поняттям “детермінанта” — “чинник, який визначає появу іншого фактора, що виступає його наслідком” [5, 33], під поняттям “фактор” — “причину, силу будь-якого процесу, яка визначає його характер чи окремі його риси” [11, 569]. Як вбачається, ці терміни тлумачаться як слова-синоніми. Однак вважаємо за доцільне, щоб у терміна “фактор” було глибше змістове наповнення, щоб під ним розумілося родове поняття, яке охоплює всі види криміногенної детермінації, тобто це певна чисельність причин, умов чи інших чинників конкретного явища, що об'єднуються як за своїм змістом, значенням, так і за іншими критеріями, щоб у подальшому йшлося про політичний фактор злочинності, економічний фактор злочинності та ін.

Вбачається, що можна дати таке визначення поняття причин злочинності: *“причинами злочинності є певна система негативних для держави соціальних явищ, які детермінують злочинність як свій наслідок”*.

Велику роль у сприянні породженню злочинності відіграють її умови, під якими розуміють: *“комплекс явищ, які самі по собі не можуть породжувати наслідок (злочинність), але, співіснуючи і впливаючи на них у просторі й часі, забезпечують певний їх розвиток, необхідний для виникнення та існування наслідку”* [8, 6]; *“сукупність тих безпосередніх чинників (факторів), від наявності яких залежать виникнення, існування, зміна або зникнення певного явища (злочинності)”* [9, 89]; *“такі обставини, через які сформовані у конкретної людини мотиви вчинення злочинів можуть бути реалізовані, такі обставини, без наявності яких цей злочин не мав би місця, але які самі по собі злочину не породжують”* [10, 57], *“такі антисоціальні явища, що самі по собі не породжують злочинність і злочини, а сприяють, полегшують, інтенсифікують формування і дію причини”* [3, 161].

З огляду на викладене можна стверджувати, що між причинами та умовами існує тісний взаємозв'язок, який виявляється у тому, що умови самі по собі не можуть породжувати злочини і злочинність, однак без них причина не може ані сформуватися, ані реалізуватися. Причини породжують злочинність, умови — сприяють дії причин. Отже, під умовами злочинності необхідно розуміти *такий комплекс явищ, що самостійно не здатний породжувати злочинність як наслідок, але, співіснуючи поряд із причинами, він сприяє їм, полегшує їх формування і подальшу реалізацію*.

Від поняття “умови” слід відрізнити поняття “середовище”, яке містить у собі не тільки чинники, що є умовами, а й чинники нейтральні, які тільки співіснують з певним явищем. Це положення особливо важливе для кримінологічних досліджень, тому що в будь-якому соціальному середовищі треба виявити як криміногенні фактори, що є умовами вчинення злочинів, так і інші чинники — нейтральні або ті, що протистоять криміногенним. Стосовно кримінологічних досліджень виокремлюють такі фактори, як ур-

банізація, міграція, народжуваність, культурний рівень населення та ін.

У кримінологічній науці питання про класифікацію причин злочинності залишається й досі дискусійним. Передусім це пояснюється складністю самого явища, його взаємозв'язків і взаємозалежностей як “всередині” самого явища, так і “зовні” з іншими явищами. При цьому далеко не завжди шляхом застосування загальних для явища закономірностей і причинних зв'язків можна пояснити суто конкретні прояви злочинності. Ця складність, зокрема, стала причиною відмови деяких учених навіть від пошуків причин злочинності.

Література

1. Кримінологія / Под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. — М.: Юрист, 1995. — 512 с.
2. Кримінологія / Под ред. А. И. Долговой. — М.: Норма-ИНФРА, 1997. — 779 с.
3. Кримінологія / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. — М.: БЕК, 1998. — 553 с.
4. Кримінологія і профілактика злочинів: Курс лекцій: У 2 кн. / Ю. В. Александров, А. П. Гаврилин, О. М. Джужа та ін.; За ред. В. Г. Лихолоба. — К., 1996. — Кн.1: Загальна частина. — 355 с.
5. Кримінологія: Курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. — К.: МАУП, 2002. — 294 с.
6. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминалогической детерминации. — М., 1984. — 238 с.
7. Курс кримінології: Підруч: У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О. М. Джужа. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — Кн.1: Загальна частина. — 352 с.
8. Миндагулов А. Х. Причины преступности. — Хабаровск: Хабаровск. ВШ МВД СССР, 1988. — 184 с.
9. Міллер А. Що таке причини та умови злочинів? // Право України. — 2001. — № 5. — С. 89–92.
10. Преступность и ее предупреждение: Сб. ст. / Под ред. Н. П. Кена, М. Д. Шаргородского. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1971. — 224 с.
11. Советский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энцикл., 1981. — 1600 с.
12. Стручков Н. А. Преступность как социальное явление. — Л., 1979. — 352 с.

Під умовами злочинності треба розуміти комплекс явищ, що не здатний породжувати злочинність як наслідок, але, співіснуючи поряд із причинами, сприяє їм. При цьому варто розрізнити поняття “умови” й “середовище”. Останнє поняття містить у собі не тільки умови, а й нейтральні фактори. Це положення є особливо важливим для кримінологічних досліджень.

Под условиями преступности надо понимать комплекс явлений, который не способен породить преступность как следствие, но, сосуществуя рядом с причинами, оказывает им содействие. При этом следует различать понятия “условия” и “среда”. Последнее понятие включает в себя не только условия, но и нейтральные факторы. Это положение является особенно важным для криминологических исследований.

The complex of the phenomena which is not capable to generate criminality as consequence, but, coexisting near to the reasons, assists them, we shall name conditions of criminality. It is necessary to distinguish concepts of “condition” and “environment”. The last includes not only conditions, but also neutral factors. This position is especially important for criminal researches.

Надійшла 5 листопада 2007 р.